

Az alvinci hutteriták innovációs stratégiái a vallási üldözések korában

Európa kora újkori kutatói számára a tömeges vallási migráció nem új keletű fogalom. Kiemelkedő szerepet tulajdonítanak a protestáns menekültek között az itáliai, németalföldi és franciaországi protestáns üldözötteknek, akik felvirágoztatták a befogadó városok gazdaságát, új iparágakban tevékenykedtek és addig ismeretlen szakmákat honosítottak meg új hazájukban. A svájci városok közül Zürich, Bazel és Genf, a német városok szinte mindegyike, valamint Amszterdam és London ipara és kereskedelme jelentősen fejlődött a vallási menekülők letelepedésével. Az északra és nyugatra irányuló migrációs útvonalak mellett volt azonban egy kelet felé mutató, az anabaptisták hutterita ágáé, akik főleg a német területekről, Svájcból és Tirolból, illetve Észak-Itáliából Morvaországba menekültek, majd onnan is kelet felé vándoroltak a királyi Magyarország területére, Erdélybe, később a Román Fejedelemségeken át Oroszországba, míg nem a 19. században Amerikában telepedtek le.

A hutteriták alvinci betelepítésével és az ottani működésükön keresztül mutatom be, hogy – a korábban említett protestáns csoportokhoz hasonlóan – nem csupán befogadott vallási üldözöttek voltak, hanem invenciózus vállalkozók is, akik olyan piaci szegmenseket alakítottak ki és foglaltak el, amelyekre igen nagy igény mutatkozott, és amelyeket közvetlen kompetitoraik, a szász céhek sem tudtak kielégíteni. Az alvinci hutteriták gyártották a legdrágább és legdíszezebb késeket, ők készítették és szállították a divatos, ún. bokálykályhákat a 17. századi főúri kastélyokba, és ők csergették a legfinomabb állatbőröket. Mindeközben konzervatív, zárt közösségekben éltek, ahol a saját szükségleteit mindenki a köz érdekeinek rendelte alá, ahol saját életvitelük tekintetében az innovációnak

* Bálint Emese történészként szerzett doktori fokozatot a Közép-európai Egyetemen (CEU, 2009). Doktori disszertációjában a kora újkori társadalmi szabályozás intézményeit vizsgálta. Kutatásait a Warwick Egyetemen, a velencei Ca' Foscariiban végezte. A firenzei Európai Egyetemi Intézetben posztdoktori kutatóként a reformáció korabeli vallási kisebbségek vándorlásait, és ezen keresztül a technológia terjedését kutatja. Fontosabb tanulmányai is ezekben a témákban jelentek meg magyar és angol nyelvű szerkesztett kötetekben, illetve rangos külföldi folyóiratokban.

semmiféle teret nem engedtek, szigorú rend szerint éltek mindennapjaikat, megszervezték a munkamegosztást és vallási életük minden egyes részletét. Mi a magyarázata tehát annak, hogy a legszigorúbb és aszkétikus életrend szerint élő, a személyes nyereséget elutasító protestánsok készítették a legkeresettebb luxus-termékeket?

Ahhoz, hogy ezt az ellentmondást feloldjuk, meg kell értenünk az anabaptista közösségek szervezeti jellegét és működésük alapvető elveit. Vissza kell kanyarodnunk a 16. századi történetükhöz a vallásalapító időkig. A következő részekben először az anabaptista mozgalom általános bemutatására kerül sor, majd ezt követi a vallási üldöztetésük és alvinci letelepedésük bemutatása, melyet végül a túlélési stratégiáik leírása és túlélésük magyarázata követ.

Az anabaptisták és a hutteriták

Az anabaptista mozgalom a reformáció hatására alakult ki a 16. század első felében. Az eredeti pejoratív megnevezéssel – újrakeresztelkedők (Wiedertauffer) azokat stigmatizálták, akik elutasították a hitre képtelen csecsemők vízleöntéses keresztségét, és a hitvallást követő felnőttkeresztséget tartották bibliailag megalapozottnak. 1525. január 21-én Conrad Grebel, Georg Blaurock és Felix Mantz felvették a keresztséget, újrakeresztelték követőiket, és Ulrich Zwingli ellenében megalapították a svájci testvérek mozgalmát. Ennek a dátumnak különös fontosságot tulajdonít a szakirodalom, habár különböző okokból a korai vallástörténészek innen eredeztetik az anabaptista vallás születését, míg mások több területen párhuzamosan kialakuló, hitvallásában diverzifikált anabaptista csoportokról beszélnek, amelyek között a zürichi alámerítkezés csupán a legkorábbi dokumentált eset.¹ Európa-szerte felbukkant számos kisebb-nagyobb anabaptista csoport, amelyek alapvető hitvallásbeli különbségek miatt – mint például a fegyverviselésről, az állam és egyház szétválasztásáról, a vagyonszétválásról, a világvégéről vagy éppen a Szentháromságról vallott nézeteik – egymástól elkülönülve éltek, sok esetben egymással viaskodtak. A ma is létező anabaptista csoportok közül a mennoniták és a hutteriták vallási gyakorlatában folytonosság van a mai és a reformáció korabeli hitvallások között. A Hollandiában és Észak-Németországban megtelepült anabaptisták Menno Simons tanításaihoz csatlakoztak 1539 körül, és létrehozták a ma létező legnagyobb anabaptista közössé-

¹ Az egy- és többeredetről bővebben: Bálint Emese – Ridovics Anna: Anabaptisták, hutteriták, újkeresztények, habánok. In: Kiss Erika (szerk.): *Ige-Idők. A Reformáció 500 éve.* (Megjelenés előtt)

get, a mennonita egyházat. Nagyjából ugyanebben az időszakban (1533–1536) Morvaországban is kialakult egy erős és domináns anabaptista szekta, amelyik Jakob Hutter prédikátor és vallási vezető tiszteletére 1536-ban felvette a hutterita nevet. Az ámisok tanainak kialakulása 1693-ra vezethető vissza, amikor Jakob Ammann újraélesztette a svájci anabaptisták apolitikus és világtól elkülönülő mozgalmát. A baptista egyházat Angliában alapították 1612-ben az Amszterdamból Londonba visszatért emigránsok, akik a mennoniták tanaival kerültek kapcsolatba.

Az anabaptisták a keresztelés elvének különutas értelmezése mellett a világi hatalomhoz való viszonyukat is újraértelmezték: nem a világi hatalom hű szolgáiként határozták meg magukat, hanem az isteni gondviselésnek tartoztak feltétlen engedelemmel – mindezt a bibliai tanításokra alapozva. Érthető tehát, hogy a világi hatalom urai, katolikusok és protestánsok egyaránt Európa-szerte üldözték az anabaptista tanok terjesztését, illetve a már megkeresztelkedett híveket megtérésre kötelezték, vagy halálra ítélték. Az anabaptista tanokhoz hűen ragaszkodók számára egyetlen út maradt: a menekülés. Észak-Németországban és Németalföldön, illetve Morvaországban sajátos tolerancia alakult ki a radikális tanokat vallókkal szemben, ezért a reformációt követő időszakban nagy tömegek vándoroltak a német területekről, Svájcból, Tirolból és Észak-Itáliából e két irányba.²

Számunkra a kelet felé irányuló migráció bír nagyobb jelentőséggel, hiszen a Morvaországban oltalmat találó anabaptisták leszármazottai, a hutteriták, nem egészen száz évvel később továbbmenekültek Erdélybe. Az anabaptisták morvaországi letelepedésének és a hutterita csoport megerősödésének időszaka (1525–1622) természetesen nem volt konfliktusoktól mentes. A Habsburgok és a morva politikai elit közötti csatározások következtében két nagy üldözési hullám kényszerítette időszakos menekülésre a hutteritákat; mindeközben a törökökkel vívott háborúk tizedelték meg a lakosságot és rombolták le telepeiket. Mindezek ellenére a hutteriták jelentős vallási csoporttá fejlődtek: képesek voltak olyan stratégiákat kidolgozni, amellyel a csoportkohéziót erősítették egyfelől, másfelől pedig különleges egyezségeket kötöttek a helyi földesurakkal, akik számos szolgáltatásukért cserébe biztosították a csoport védelmét, mely ily módon is növekedhetett és erősödhetett.

² John D. Roth és James M. Stayer (szerk.): *A Companion to Anabaptism and Spiritualism, 1521–1700*. Brill 2011.

Az üldözések túlélése

Gyakori üldöztetésük során a hutteriták kidolgoztak egy olyan túlélési stratégiát, amely életük minden szegmensét szabályozta, ezen túl a csoport összetartó erejét és a vallási gyakorlat folytonosságát biztosította. Ennek köszönhető, hogy már a korai morvaországi letelepedésük idején kialakultak olyan kohézív hutterita közösségek, amelyek akkor is fennmaradtak, amikor más üldözött anabaptista csoportok külső nyomásra és belső viszályok miatt szétestek. A hutteri hitvallás néhány éves társadalmi kísérletezés eredményeként alakult ki Morvaországban, és magába olvasztotta több anabaptista vonulat jegyeit. Legjellegzetesebb volt az erőszak minden formájának elutasítása, a fegyverviselés és a háborús adók fizetésének megtagadása, illetve a vagyonközösség gyakorlása.³ Kiforrott formájában ez utóbbi különböztette meg a hutteritákat – és különbözteti meg a mai napig is – a mennonitáktól és az ámisoktól.

A hívő keresztények spirituális közösségének megőrzése volt a hutterita közösség elsődleges célja, ezért a társadalom gyökeres átalakítása helyett a kiválasztottak kis csoportjának ajánlott társadalmi és gazdasági alternatívát: az úgynevezett Brüderhof, a gazdasági udvar biztosított számukra menedéket és bölcsőtől síríg tartó gondoskodást. Az udvarok száma a Morvaországba menekülő vallási üldözöttek számával együtt nőtt. Lélekszámukra vonatkozóan többféle adat és vélekedés él, de valószínű, hogy 20 000 fő körüli népességgel számolhatunk.⁴ Mivel pontos számokat nem tudunk, az anabaptista települések fejlődésének üteméből, illetve az 1570-es évektől bevezetett adózási lajstromokból következtethetünk a közösség viszonylag gyors gyarapodására. 1535 előtt két Brüderhof létezett, míg 1536 és 1547 között 31 településről vannak adatok, majd az 1550–1564 közötti időszakban 36 településről tudunk. Ez a szám 1568 és 1592 között 68-ra ugrott.⁵ Az úgynevezett aranykor után a telepek száma újra csökkent: az 1622-es morvaországi kiűzetés előtt 24 morvaországi telepről vannak adatok.

Többnyire a 200-300-as létszám elérése után az udvar lakóit sorshúzással kettéosztották, és egy új vezetővel új udvart indítottak. Az „ígéret földje” az „új Sion” vonzotta a különféle szektákhoz tartozó anabaptistákat, akik javaik egy részét hátrahagyva, más részét pénzzé téve csatlakoztak a morva területeken

³ William R. Estep: *Az anabaptisták története 1525–1729*. Budapest 2004, 129.

⁴ Claus-Peter, Clasen: *Anabaptism. A social history, 1525–1618*. Cornell University Press, Ithaca 1972, 244.

⁵ Martin Rothkegel: *Anabaptism in Moravia and Silesia*. In: J. D. Roth and J. M. Stayer (szerk.): *A Companion to Anabaptism and Spiritualism, 1521–1700*. Leiden 2007, 163–215.

letelepedett hittársaikhoz. A Brüderhof befogadta őket, és vallási szempontból homogenizálta az újonnan érkezetteket. Az új tagokra ugyanúgy érvényesek voltak a közösség szabályai, mint a régiekre: magánvagyonnal nem rendelkezhetek, ezért érkezésükkor minden pénzüket és magukkal hordozott értéktárgyukat a közös pénztárba kellett adniuk. Hat hónaptól egy évig terjedő ún. próbaidőt tölthettek a közösségben, ami alatt megerősíthették csatlakozási szándékukat, avagy dönthettek a Brüderhof elhagyása mellett. Utóbbi esetben visszakapták és szabadon rendelkezhetek a közösbe adott vagyonukkal. A Krónika bejegyzései szerint a kezdeti lelkesedést számos esetben követte kilépés: „biztosan követték Isten hívását, hátrahagyva családjukat és országukat, de visszanéztek, és újra a világot szerették.”⁶ Ez esetben a belépéskor beadott részüket nem kaphatták vissza, felajánlásként a Brüderhofban kellett hagyniuk.

A sírig tartó gondoskodás azonban igencsak nagy áldozatvállalással járt a tagok számára. Feljegyzéseikben a hutteriták idilli közösségnek mutatták be a vagyonszűkösséget, ahol a saját szükségleteit mindenki a köz érdekeinek rendelte alá. Ugyanúgy, mint a méhek a kaptárban vagy az óraszerkezet fogaskerekei, a közösség minden tagja segítette a közös munkát. A Brüderhof mindennapjait a legszigorúbb szabályok szerint szervezték, az előírásokat (Ordnungen) pedig írásba foglalták, és rendszeresen felolvasták az egész közösség előtt. A tagok számára a közösségi házak és épületek által határolt udvar jelentette alapvetően a mozgásteret, mivel a külvilágtól teljesen elszigetelve éltek. Sajátos puritán megjelenésükkel és józan életmódjukkal kitűntek a helyi lakosságból. Magánvagyonnal nem rendelkezhetek, és a hagyományos értelemben vett családi életet is fel kellett adniuk. A házastársak hálófülkéi a közös házban voltak, míg gyermekeiket korán elválasztották a szülőtől, és az iskolában nevelték. Amikor az írástudatlanság igen magas volt Európában, a hutteriták kiváló iskolai rendszerük révén kétéves koruktól oktatták a gyerekeket. Az iskolában kezdték el történeti tudatosságukat és identitásukat építeni: a Biblia mellett már egészen kis koruktól kezdve hallgatták és olvasták elődeik történeteit, a krónikákat, illetve a históriás énekeket, amelyek gyakran a mártírok életét és halálát mesélték el. Nem csupán írni-olvasni tanultak meg a gyermekeik, hanem a Brüderhofban gyakorolt különféle mesterségeket is elsajátították. A hutteriták nagy krónikája 1569-ben felsorolja azokat a „becsületes” mesterségeket, amelyeket a közösség tagjai űztek: volt köztük kőműves, kovács, rézműves, lakatos, órás, késkészítő, varga, tímár, nye-

⁶ *The Chronicle of the Hutterian Brethren* 1–2. köt. NY: Plough Publishing House, Rifton 1987, 136.

reg- és hámkészítő, kötélverő, táskakészítő, bognár, kádár, asztalos, esztergályos, kalapos, posztókészítő, takács, szitakészítő, szabó, pokróckészítő, mázkészítő, fazekas, sörfőző, borbély-sebész, orvos.⁷ A felsoroltak mellett a szőlőművelésben is jeleskedtek, malmokat és fürdőket építettek, illetve működtettek. Körükben a telepen belül tiltott foglalkozás volt a kereskedés és az uzsora, viszont a közösség – az önellátáson túl – a profitszerzésre is berendezkedett, mivel így tudták a túlélést biztosítani: újabb udvarokat létrehozni, adókat fizetni és a kézművesek számára szükséges nyersanyagot és gabonát beszerezni.

A morvaországi telepekkel párhuzamosan épültek újabb kolóniák a Morva folyó túloldalán is, a Magyar Királyság területén, illetve Ausztriában Nyáry Ferenc, Bakics Péter, a Kerecsényiek, illetve a Nádasdyak dunántúli birtokain. Új anabaptista közösségeket hoztak létre az említettek mellett Kunó (Gunowe, Kunov), Broczkó (Protzka, Brodské), Morvaőr (Sdräse, Straže), Egbell (Egbell, Gbely), Péterlak (Petersdorf, Petrova Ves), Dojcs (Toyttsch, Doj), Szenice (Senitz, Senica), Rovenszkó (Rabenska, Rovensko), Nagylevárd (Velke Levaré), Ószombat (Sobotisch, Sobotiste) településeken.⁸ A fehérhegyi csatát követően (1620. november 8.), mikor a protestáns cseh seregek vereséget szenvedtek II. Ferdinánd csapataitól, Cseh- és Morvaországban is kezdetét vette a Habsburgok katolizációs uralma. Ezzel együtt járt a protestánsok, de elsősorban a radikális anabaptista gyülekezetek üldözése, birtokaik elkobzása, udvaraik megsemmisítése. A hitüket megtartó hutteriták elmenekültek Morvaországból, és hittestvéreik által lakott településekre, Ószombatba, Nagylevárdra, Csejtére, Alsódiósdra, Kuttiba és más falvakba települtek. Ószombatba tette át püspöki székhelyét Valtin Winter (1578–1631) is. Ahhoz, hogy telepeiket fenntarthassák, elsősorban a vallási identitás megerősítését kellett elérniük, amelynek feltétele a viszonylag békés környezetben való élés. Mindezt a főurak védelme alatt tudták elérni: 1526-tól kezdődően számos morva, majd magyar arisztokrata család birtokain telepedhettek meg és építkezhetnek viszonylagos békében, cserében adót fizettek, illetve luxustermékek gyártásával és különféle szolgáltatásokkal járultak hozzá patrónusaik gazdasági tevékenységének javításához.

⁷ The Chronicle..., 1. köt., 406.

⁸ Uo. 297.

Az anabaptisták Alvincre telepítése

Erdélybe való telepítésük is hasonló logika mentén működött. A politikai és gazdasági helyzet adott volt: a fejedelemség lassú és viszonylagos gazdasági konszolidációja jelentős húzóerő volt a környező országokból – többek között a királyi Magyarországról, Moldvából, Havasalföldről, Lengyelországból – menekülők számára. A földesúri gazdaságok egyre inkább a fölösleg termelésére rendezkedtek be, így a kiváló minőségű árut termelő, adót fizető kézművesek letelepítése kiválóan ötvözte a keresleti és a kínálati oldalt. A védelmet keresők és a védelmet kínálók közötti szerződéseket ebből a szempontból kell tehát értelmezni. Könynyebben megérthető így az is, hogy a hutteriták szigorú belső rendje, amely tiltotta az innovációt, miért engedte meg mégis, hogy kézműveseik a piaci követelményekhez rugalmasan alkalmazkodva luxustermékeket gyártsanak.

A Habsburg-ellenes hadjáratán Bethlennek többször is volt alkalmja a morvaországi hutteritákkal találkozni, mivel azok számottevő élelemmel, ruházattal voltak kénytelenek támogatni a fejedelem hadseregét. 1619-ben Bethlen tízezer katonája egy hétig állomásozott Neumühlben. A krónika feljegyzései szerint az anabaptisták hússal, borral, sörrrel, kenyérrel, szalonnával, tojással, zabbal és szalmával látták el a sereget.⁹ A fejedelem ekkorra már felmérhette, milyen nagy jelentőségű gazdasági tényezőt jelenthettek a több mint harminc különféle mesterséget űző anabaptisták. Az alvinci telekkönyv tanúsága szerint Péchy Simon kancellár Bethlen megbízásából még a fehérhegyi csata előtt, 1620. szeptemberében Neumühlbe ment azzal a kéréssel, hogy a morvaországi közösségek *küldjenek néhány jó gyakorlattal rendelkező kézművest Erdélybe, hogy ott letelepedjenek*.¹⁰ A meghívást, illetve a letelepedéssel járó privilégiumokat a hutterita vezetők elutasították.

Nemsokára azonban más helyzettel kellett szembenézniük. A harmincéves háború hadjárataiban részt vevő csapatok betörései és rablásai miatt a morvaországi anabaptisták egy része menekülni kényszerült, *súlyos károkat szenvedett a háborús betörések miatt, így [...] kastélyokban és várakban kellett nagy aggodalmak közt időzniük*.¹¹ A fehérhegyi csatát követően háromezren kerestek menedéket

⁹ Uo. 639.

¹⁰ Hauß Buech Darein wier Brueder zu Allwintz unser Hauß, Hof, Acker, Weingarten, Gärten, Wÿsen, und alle Liegenden Gietter Beschreiben [...] Haben. In: Zágoni Jenő (szerk.): *Bethlen Gábor és a baptisták. Alvinci kéziratok 1623–1644*. Magyarországi Baptista Egyház, Budapest 2003.

¹¹ Hauß Buech 4.

Ószombatban. A menekültek mellé Bethlen zsoldosait is elszállásolták.¹² Mivel az ott feltorlódott anabaptisták száma meghaladta a háromezretet, újra *útra kelt a mi hűség, szeretett testvérünk, Uhl Jausl, Isten közösségének legöregebbje* vezetésével az egész ószombati nép 1621. január 18-án, és velük még néhányan a közösség öregei közül, akik két háborút megérték.¹³ Kelet felé vándoroltak, és a Nádasdyak csejtei (szlov. Čachtice, ném. Schächtitz) és az Erdődyek vittenci (szlov. Čhtelnica, ném. Echtlnitz) birtokain tizenegy hétig menedéket letek. Béldi Kelemen emberei innen, a hutteriták huzakodása ellenére is 84 felnőttet és gyereket Neuhoftba kísérték. Ez volt az első csoport, amelyiket hetven lovas és gyalogos kísérel, 18 szekéren Erdélybe indítottak. A csoportban volt Conrad Hiertzl goblinzi családfő, illetve Franz Walter dämerschitzi prédikátor.¹⁴ Tíz nappal később egy másik, szinte százfős csoportot is elindítottak a dämerschitzi pincemester, Hanns Jacob Höglen (Hegeler) vezetésével. Az összesen 185 főből álló csoport végül május végén érkezett Erdélybe, ahol három kisebb csoportra osztották őket, és a három csoportot Péchy Simon kancellár radnóti birtokára, Bethlen gyulafehérvári birtokára, illetve Béldi Kelemen bodolai birtokára vitték. Károlyi Zsuzsanna közbenjárására a három csoport újra egyesülhetett, és Alvincen telepedhettek le 1621. augusztus 31-én. A következő év tavaszán, április 25-én elkezdték a nekik adott majorság beépítését, és lefektették az első követ a nagyterem helyén.

Alvinc anabaptista telepe a Maros bal partján állt, ahol a különböző morvaországi telepekről érkezett hutteriták letelepültek és közös otthont építettek maguknak. Ferdinánd 1622-es rendelete négy hetet adott az anabaptistáknak, hogy elhagyják Morvaországot: karácsony hetében Moskowitz és Alexovitz telepeiről 695 új taggal gyarapodott az alvinci közösség, és a krónika feljegyzése szerint mintegy ötszáz házaspár élt a kolóniában.¹⁵

Mivel minden Brüderhof egyazon elv szerint működött, azok a hutteriták, akik 1621-ben különböző morva telepekről érkeztek Alvincre, kiforrott, egységes tanokat és szervezeti mintákat hoztak magukkal, és sikeresen működtették az új telepet is. Az egykori krónikák, Bethlen adománylevele, egy nemrégiben azonosított kézirat, az alvinci Hausbuch (telekkönyv) alapján rekonstruálni lehet az alvinci telep szerkezeti felépítését és működését. Mivel azonban a Maros-

¹² The Chronicle 1. köt., 656.

¹³ Hauß Buech 4–5.

¹⁴ Hauß Buech 6; Chronicle 1. köt., 183–184.

¹⁵ The Chronicle 1. köt., 185, 261.

parton fennmaradt nyomokból mára már nehéz tárgyi bizonyítékot találni arra, miként élhettek Bethlen Gábor fejedelemsége idején az Alvincre települő hutteriták, egy viszonylagos épségben fennmaradt morvaországi Brüderhof, Čermákovice (ném. Tschermakowitz) vizuálisan is segít abban, hogy fizikai térben is érzékelhessük azt, amit az írásos emlékek leírnak.¹⁶

Minden anabaptista telep hasonló építészeti mintát követett: egy tágas udvar köré épültek a lakóházak, a mezőgazdasági épületek, illetve a kézművesek műhelyei. A nemrégiben feltárt čermákovicei telep fő lakóháza építészeti szempontból teljesen kirí a környék késő reneszánsz épületei közül, és megoldásaiban több hasonlóságot is mutat a morvaországi német építészeti jegyekkel. Többszintes épületének legalsó boltozatos szintjén vágómarhákat tarthattak, az első emelet a közösségi tér volt, amit ebédlőként és imateremként használtak. Ezen a szinten volt a fürdőház, a konyha, a betegszoba, illetve a látogatóknak vagy a fürdőt felkereső nemeseknek fenntartott vendégszoba. Két kisebb helyiség szolgálhatott valamiféle irodaként, ahol a telep könyvelését végezték, illetve ahol a világi vezető (Diener der Notdurft) lakott.¹⁷ A ház harmadik szintjén, a padlástérben voltak a házastársak alvófülkéi.¹⁸ Egy kisebbik lakóépületben, amely a malommal együtt az udvar egy másik oldalát határolta, az óvodát és a kisiskolát rendezték be. Jiri Pajer azonosította a fürdő- és a mosóház, illetve a közös latrina helyét az udvarban. Az udvar harmadik oldalán a műhelyek és a telep egyedülálló tagjainak hálólhelyei voltak. A bejáratnál a lovak istállója állt, amely negyedik oldalon lezárta a körülépített anabaptista udvart.¹⁹

Az alvinci telep Bunta Magda becslése alapján a falu északkeleti részén keresendő. *Ennek a háznak vagy majorságnak olyan alakja van, hogy a világ négy égtája felé fekszik, mint ahogy ez a birtoklevelünkben áll.* Egy központi teret körbeépítettek, az épületeket pedig fallal kerítették be: az udvarban a közös lakóépület mellett fürdőház is állt, és itt voltak a szabók, nyeregművesek, a szíjgyártók, késkészítők, fehértímárok, hutások, bodnárok, késkészítők és pengekovácsok műhelyei,

¹⁶ Pajer, Jiri: Newly Discovered Anabaptist Settlement at Čermákovice. In: *Acta Ethnographica Hungarica*, 60 (2), 463–482.

¹⁷ Itt kell megjegyeznünk, hogy a kis telepeknek csak gazdasági vezetője volt, míg a népesebb telepeket a prédikátor (Diener des Wortes) vezette a gazdasági vezetővel, a pincemesterrel (Weinzierl), a gazdasági vezetővel (Haushalter), a bevásárló-ellátóval (Einkäufer) közösen.

¹⁸ A mai Nyugat-Szlovákiában, Velke Lévaréban fennmaradt fő lakóépület analógiája alapján valószínűsíthető.

¹⁹ Pajer: *i. m.*

illetve a gazdasági épületek.²⁰ Építészeti nyoma nem maradt az alvinci hutterita telepnek, ezért csak írásos források alapján tudjuk rekonstruálni lakóinak életét. Alvincen íródott egy krónika, eredeti címén a *Historia Anabaptistarum*,²¹ amelynek legutolsó részéből ötvenoldalnyi bejegyzésből szerezhettünk tudomást az erdélyi közösség mindennapjairól. Egy másik, töredékesen fennmaradt krónika (az ún. Nyitrai krónika) szintén tartalmazza az anabaptisták migrációjának és kolonizációjának történetét. Ezt Jakob Werner, az alvinci iskola tanítója írta.²²

A habánokat a maguk életében *senki meg ne háborítsa* – foglaltatta törvénybe az erdélyi rendekkel Bethlen Gábor fejedelem. Az 1622. májusi kolozsvári országgyűlés 23. artikulusa így rendelkezik:

„Az új keresztyének is, kik most itt benn vadnak, és ezután is bejönnek ő felsége engedelmeiből, az minemű helyet és szabadságot ő felsége adott nekik, az statusok is annak consentiálnak és confirmálják articulusokban. Az mely új keresztyének, kegyelmes urunk felséged jó akaratjából ez országban bejöttek és immár ugyan meg is telepedtenek, Felséged kegyelmes parancsolatja szerint azoknak állapotokról országúl így végeztünk, hogy azoknak az új keresztyéneknek és az kiket magok mellé azután behozhatnának is ez országban, minden névvel nevezendő mesterségek szerint való munkájokat, szabadosan exerceálhassák. Az melyet penig, tudniillik Alvinczet, Felséged nekik rendelt, abban az helyben religiójokat is az ő szokások szerint szabadon exerceálhassák és senki őket abba meg ne háborítsa, az ország közé (sic!) semminemű adózással ne tartozzanak, valakik az Felségedtől rendeltetett helyen, tudniillik Alvinczen, fognak lakni, hanem az mint Felséged nekik adott privilegiomokban declarált, hozzájuk való kegyelmességét, mi is országúl consentiálunk és abban megtartjuk.”²³

Az alvinci telekkönyv szerint, mely tartalmazza Bethlen adománylevelét is latinról németre fordítva,²⁴ Alvinc és Gyulafehérvár között birtokokat kaptak, amelyekben volt egy majorság, ahova a telepet építhették, kertek, szántók, rétek, szőlőskertek. A telekkönyv bejegyzéseiből követhető, hogy az alvinci anabaptista közösség 1621 és 1641 között több alkalommal vásárolt, cserélt vagy bérelt föl-

²⁰ Bunta Magda: *Az erdélyi habán kerámia*. Kriterion, Bukarest 1973.

²¹ Ms 3217. Biblioteca Centrală Universitară, Cluj Napoca.

²² Robert Friedmann: A newly discovered source on the transmigration of the hutterites to Transylvania, In: *Mennonite Quarterly Review*, (1961), 309–314.

²³ Szilágyi Sándor (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek (EOE), VIII. köt. (1540–1699)*. Budapest 1875–1898, 102–103.

²⁴ Az adománylevelet közölte Jakab Elek: Erdély és az Anabaptisták a XVII–XVIII. században. In: *Keresztény Magvető XI* (1876/1), 1–14.

deket a már meglévők mellé. A letelepedéssel járó kiváltságok mellé azonban kötelezettségeket is vállalniuk kellett:

„Először az egész gazdaság adózik, mint ahogyan a szőlőskertjeikben termelt bortizedét is nekünk, illetve utódainknak tartozik adni minden évben.

Másodszor, hogy minden olyan dolgot, bármilyen fajtájú legyen is az, amit kézműveseik készítenek, nekünk és utódainknak féláron kötelesek eladni.

Harmadszor, amikor és amilyen gyakran nekünk vagy utódainknak a szokásos kétkezi munkájukra szükségünk van, bármelyféle kézművesség legyen is az, azt ők, a morva testvérek vagy örököseik, illetve leszármazottaik sajátkezűleg, az egész fele fizetségért kötelesek mindenkor elvégezni.”²⁵

Ezenfelül az alvinci hutteriták mentesültek – a tized kivételével – mindenféle adó, dézsma, sarc és vám, illetve minden paraszti és polgári kötelesség és szolgálat alól. Ezen kiváltságokat I. Rákóczi György is megerősítette 1631-ben, illetve ez országgyűlés jóváhagyta azzal a kitételrel, hogy a szász városok vásáraiban kézműves termékeiket nem árulhatják.²⁶

„Új keresztyének privilegiuma újobban erősítettik. Kegyelmes urunk, noha az új keresztyének is immár alkalmasént gyarapadtnak Vinczen az ő lakó helyekben; mindazonáltal, mivel az megholt kegyelmes urunktól is privilegiumok vagyon s Nagyságod is, azt mint értjük, confirmálta: azért végeztük egész országul három nemzetül, hogy ő felölök az Nagyságod kegyelmes dispositiója légyen. De mivel ekkédig a szász városok sokadalmiban árújjokkal nem szabad volt menniek, ezután se menjenek.”²⁷

Az üldöztetések elől menekülő hutteriták homogén csoportként való túléléséhez többféle feltételnek kellett teljesülnie. Egyrészt, az identitásuk kialakítása és megőrzése céljából szükséges volt egy olyan befogadói közeg, amely mindehhez védeltséget biztosított számukra. Másrészt nekik kellett olyan szolgáltatásokat nyújtaniuk a pártolóik számára, amik miatt azoknak érdekükben állt a védeltséget fenntartani. Az alvinci letelepedés körülményeit mindkét oldalról bemutatják Bethlen rendelkezései: a fenti törvényben világosan láthattuk a privilegiumokat, amelyekkel az anabaptistákat kiemelt csoportként kezelték az országban. Az alábbiakban pedig egy olyan gazdasági rendelkezést mutatok be, amelyik

²⁵ Hauß Buech 20.

²⁶ Jakab Elek: *i. m.*

²⁷ EOE, IX, 271.

az anabaptisták kötelezettségeit tartalmazza, és amelyik világosan mutatja, hogy az anabaptisták másik túlélési stratégiája a piaci résekre való szakosodás volt.

Az alvinci anabaptista kézművesek helye az erdélyi gazdaságban

Kézműves termékeinek értékesítési korlátozása sokat elárul arról, hogy valójában a piac olyan szegmensét foglalták el, amely előnytelen versenyhelyzetet teremtett a szász céhek számára. Erdély városaiban a szász céheknek sikerült megfékezni az egyre erősödő németországi, cseh és sziléziai behozatalt, így ők kontrollálhatták a hazai termelést. A szász városok egészét tekintve legalább negyvenféle mesterségről beszélhetünk. Ebben a helyzetben az anabaptisták nagy szakértelemmel előállított, magas minőségű termékei egészen széles skálát fedtek le. Bethlen céltudatos iparpolitikai elképzelése szerint nem csupán a fejedelmi udvarnak dolgoztak, hanem más főuraknak is, így a szász céhek versenyhelyzetét meglehetősen gyengítették. Csak néhány példa álljon itt a piaci térhódításuk szemléltetésére: a gyulafehérvári püspöki (egykor fejedelmi) palotában áll egy fehér kályha, melynek darabjait nemrégiben tárták fel.²⁸ A főúri inventáriumok tanúsága szerint többek között Vajdahunyad, Nagybú, Marosszentkirály, Bethlenszentmiklós, Szentbenedek, Meggykerék, Drassó, Mikefalva, Várhegy, Martonfalva, Uzdiszentpéter, Borberek udvarházaiban is voltak Alvincen készült kerámiatárgyak és drága mázas kályhák.²⁹ De ugyanakkor világos az is, hogy olcsóbb áruik révén a lakossággal is közvetlen kapcsolatban álltak, ezzel is tovább gyengítve a szász céhek helyzetét az erdélyi gazdaságban.

A korábban felsorolt mesterségek nagy részét Erdélyben is gyakorolták. A Bethlen által kibocsátott limitációból könnyen kiolvasható, hogy az alvinci anabaptista kézművesek között voltak kalaposok, vargák, bognárok, kádárok, szíjgyártók, késcsinálók, kovácsok, lakatosok, tímárok, takácsok, kötélverők, szűcsök, posztókészítők és fazekasok. E mesterségek közül a késcsinálás, a kovács- és tímármesterség, valamint a fazekasság örvendett a legnagyobb hírnévnek.

Forma és kivitelezés szempontjából rögtön felismerhető, hogy termékeik révén olyan piaci rést foglaltak el, amelyben a szász céhek termékei valószínűleg alulmaradtak. A limitáció tíz különböző minőségű késnek szabályozza az árát:

²⁸ Ridovics et al: Examination of Haban Vessels with Uranium-Bearing Blue Glaze. In: *Acta Ethnographica Hungarica* 60 (2), 485–515.

²⁹ B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Bukarest 1970, 151–157.

volt az anabaptista áruk között elefántcsontból és gyöngyházból készített *legszébb és öreg kés* (külön férfinak és nőnek való), férfinak való lapos gyöngyház nyelű kettős kés

„fekete csontból, völgyes, tekervényes nyelű [...], kinek az teteje elefántcsont, illetve hasonló forma, de félig tekervényes nyelű öreg és szaruból csinált, kinek az alja festett és megbötüzött kettős kés, cipros fából csinált, völgyes nyelű és elefántcsont tetejű kettős, fekete szaru öreg és végül ökör szarvából csinált nyelű paraszt öreg egyes kés. Ugyanígy, a kovácsok az ő sarlójokat [...] jobban szokták csinálni”, ezért drágában árulhatták termékeiket, ugyanígy az anabaptista tímárok is, „mivel hogy az bőrt jobban készítik az országi tímároknál”.³⁰

Szalárdi János, a gyulafehérvári levéltár őre majd fejedelmi titkár, hírt ad arról, hogy I. Rákóczi György a vadászatai során elejtett szarvasok bőrét az anabaptistákkal dolgoztatta ki.³¹ A 17. századi inventáriumokban gyakran előforduló vörös színű kecske- és szarvasbőr asztaltakarók mellett felbukkannak a párnázott, vörös bőrös *setzel székek* is,³² amelyeket a nyergesek borítottak be bőrrel.³³ A takácsok áruai között volt szélesebb, vékonyabb és *cifrább* is a piacon fellelhető textileknél, amiért szintén nagyobb árat kérhettek. A fazekasok *cifra mívei* pedig megegyezés szerinti árban volt adható.³⁴ A 17. és 18. századi erdélyi inventáriumokban és konskripciókban leírt kályhák között sokszor szerepelnek a bokálykályhák (csempék) vagy bokálykemencék (felépített kályhák), melyek általában a legszebben, leggazdagabban felszerelt szobákban, az *ebédlőpalotában*, az *úr- és asszonyházában* voltak. A helyükből ítélve az általánosnál sokkal szebb, finomabb kivitelűek s anyagi vagy egyéb okok miatt nehezebben hozzáférhetőek voltak. A színük alapján is megkülönböztetett kályhák között volt egy csoport, amelynek fehér alapon kék vagy tarka virágos csempéi élesen elütöttek a *zöld és paraszt kemencéktől*. Bethlen 1625-ös limitációjában az új keresztyén fehér mázas kály-

³⁰ EOE, VIII, 416.

³¹ Szalárdi János, *Siralmas magyar krónika*. Negyedik könyv, tizenötödik rész. http://mek.niif.hu/06100/06187/html/mei16_180020020001/mei16_180020020001.html (Megnyitva: 2018. április 24.)

³² Bunta Magda: Erdélyi habán keramika. In: *Korunk* (1971/8), 1162–1168. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00410/pdf/Korunk_EPA00458_1971_08_1162-1168.pdf (Megnyitva: 2018. április 24.)

³³ Veres Gábor: *A népi bútortörténet Északkelet-Magyarországon*. Eger 2008.

³⁴ EOE, VIII, 417.

ha kétszer annyiba került, mint egy parasztkályha, egy *német módon csinált, öszszevejtő mintájú* pedig szinte háromszor annyiba.

A konkripciókból az is kiderül, hogy az alvinci anabaptista telepen készült termékeket a színük és a máz minősége szerint különítették el az egyszerűbb kerámiától. 1736-ban Várhegyen egy *drága és Gyönyörűséges szép (vinci bokálly színű)* kályhát írtak össze, Mikefalván pedig egy *mázos violaszínű, szederjes és sárga mázzal virágozott igen szép kályhát*, illetve *vinczi bokály mázu füles csészét*, ami nyilván erősen különbözött a *zöld mázu apró bokályocskáktól*. A bokály tehát jelzőként szerepelt az alvinci anabaptisták műhelyeiből kikerült kerámiák mellett. Mi volt tehát az az ismérv, amelynek alapján az alvinci anabaptisták munkáit más készítményektől meg lehetett különböztetni? A gondos kivitel, az új forma, a plasztikus megmintázási mód és a helyi (*paraszt mázu avagy közönséges mázos*) kerámiában addig ismeretlen ónmáz, melyet az anabaptista fazekasok alkalmaztak.³⁵

Alvinci letelepedésük első évtizedeiben az anabaptisták gazdasága felvirágzott. Köszönhető volt ez annak, hogy a telepen gyakorolt mesterségek révén nem csupán önellátásra, hanem profitszerzésre is berendezkedtek, mivel így tudták a túlélést biztosítani: más udvarok anyagi nehézségein enyhíteni, adókat fizetni, a gabonát és a kézművesek számára szükséges nyersanyagot beszerezni. A vagyonszűköség gyakorlata biztosította a termelési folyamat ellenőrizhetőségét, illetve a szakmabeli utánpótlás folyamatosságát. A túléléshez szükséges feltételek egyike, a kohézív csoport így tehát adott volt.³⁶

Egy másik túlélési feltétel az új udvarok létrehozása és a lakosság folyamatos felduzzasztása, amely a morvaországi periódusban jól működött 1622-ig, Erdélyben már nem valósulhatott meg. Az alvincihez hasonló feltételeket biztosítva az 1640-es évek közepén Felső-Magyarországon a Rákócziak birtokán, Sárospatakon is létrejött egy hutterita udvar (Curia Anabaptistarium); az összes telep száma ebben az időben 40 körüli volt, de a következő évtizedekben folyamatosan csökkent. A telepek felbomlása, illetve a vagyonszűköség megszűnése miatt a 17. század végére az anabaptisták szigorú rendszere lazulni kezdett. Gyakori volt, hogy a mesterek kiváltak, vagy önállóan dogozni kezdtek, mivel a belső tiltó szabályokat már nem volt mód érvényesíteni. Közösségi túlélés helyett az egyéni boldogulásra helyeződött a hangsúly.

³⁵ B. Nagy Margit: *i. m.* 155.

³⁶ Bálint–Ridovics: *i. m.*

Egy sikertörténet vége?

Az alvinci közösség volt az, ahol az anabaptisták a leghosszabb ideig megőrizték vallási identitásukat, ám a fent vázolt sajátos túlélési stratégiák nem működtek tovább, emiatt itt is bekövetkezett – a rövid felvirágoztatás után – egy hosszabb hanyatlási korszak és a közösség szétesése. Közösségen belül és a politikai környezetben beállt változásokban kell az okokat keresnünk. Erdély másfél évszázados önálló államiságának feladása 1687-ben a gazdasági konszolidáció és a tudatos telepítéspolitika megszűnését jelentette. Addigra azonban már pestis tizedelte a közösséget, 1658-ban pedig tatár és török hadak támadták meg Erdélyt, feldúlva és felégetve a településeket, ami elől Alvinc sem menekült. A telep lakói megmenekültek ugyan a pusztulástól vagy a fogságtól, de ingóságai nagy része a lángokba veszett. Veszteségüket nehezen tudták pótolni, az újraépített udvart újra a törökkel háborúzó hadak dúlták fel, és a magas adó miatt a telep egykori gazdagságát sem tudták helyreállítani. A vagyonszűkülés miatt pedig tagjaik megfogyatkoztak, sokan kiváltak a kolóniából, viszont azon kevesek, akik maradtak, a régi hitvallási tételek szerint éltek, amelyek továbbra is tiszták és feddhetetlenek³⁷ voltak. A fennmaradt közösségre tehát inkább az volt jellemző, hogy elvesztették tagjaikat, semmint újabb menekülteket fogadtak volna be. Igaz ugyan, hogy a megfogyatkozott alvinci anabaptistákhoz 1755-ben egy karintiai lutheránus csoport csatlakozott, akiket császári parancsra (és saját költségre) költöztették át a katolikus tartományból Erdélybe, de 1759 és 1762 között a megmaradt magyarországi anabaptista telep (Ószombat és Velké Leváre) katolizálása után rögtön az alvinci telep felszámolását célozták meg. 1762 szeptemberében Mária Terézia felhatalmazása alapján a jezsuiták hittérítési munkája elkezdődött. Az anabaptista telep nagy része áttért a katolikus hitre.

A fejedelemség politikai hanyatlása miatt Erdélyben már nem akadt nemes pártfogójuk, akiknek oltalmáért cserébe kézműves termékeikkel vagy hozzáértő szolgáltatásokkal biztosíthaták volna az anabaptista csoport túlélésének harmadik feltételét. Patrónusaik és arisztokrata megrendelőik elvesztésével csupán a piac egyre alacsonyabb szegmenseinek dolgozhattak. A korábbi előkelő kerámiák lassan kikoptak a használatból, és az alvinci telep szétszóródott és elvándorolt fazekasai a népi ízléshez és gyakorlathoz alkalmazkodva folytatták tovább tevékenységüket. A manufaktúrák megjelenésével pedig a bécsi, illetve a holicsi ter-

³⁷ The Chronicle..., 2. köt, 378.

mékek diktálták a divatot, amellyel az anabaptista termékek már nem konkurálhattak.

Az alvinci telep megszűnésével azonban az anabaptista közösség nem halt ki. Azok, akik a katolizálást megtagadták, Szászkeresztúrra (Kreuz, Criț) menekültek, ahonnan 67 személy 1767-ben a Bukaresthez közeli Ciogârlába szökött, és egy új telepet építettek az előzőek mintájára. Hasonló gazdasági funkciókat töltött be ez is, mint a korábbiak: a helyi arisztokráciát látták el kézműves termékekkel. 1782 után újabb helyre költöztek, a mai Ukrajna területén Pjotr Alekszandrovics Rumjancev-Zadunajszky gróf (1725–1796) birtokán találtak újra menedéket az orosz–török háborúk zaklatásai után. Itt Visenkában (Wischenka, Вишеньки) újra felépítették telepüket, és felelevenítették a vagyonközösség gyakorlatát. 1802-ben a gróf örökösének szerződészegése miatt Radicsevbe (Raditschew, Радичів) költöztek, majd innen 1874-ben az amerikai Dél-Dakota államba. Az alvinci hutteriták leszármazottai – akiket ma is ezen néven ismernek – ma már több mint 500 telepen élnek az Amerikai Egyesült Államok és Kanada területén.